

PÕLLUMAJANDUSE AJALOOST

EESTI VABARIIGI AGRAARPOLIITIKA 1918...1940¹

Riigi välispoliitiline tunnustamine ja kaitse agraarpoliitika teostamise eeldusena

M. Karelson

Teades järgneva sisu, võiksin alustada motoga “Kellel võim, sellele kuulub maa!”. On ju emake maa olnud, on ja jääb tüliobjektiks riikide vahel, riikide siseselt, ka perekondades.

Eesti maa-alal valitses sajandeid baltisakslaste (mõisnike) halastamatu surve talurahvale, mida kaks sajandit toetas Venemaa tsaarivõim.

Selle sama Venemaa 1917. aasta Veebruarirevolutsioon põrmustas ka senise siin valitseva surveolukorra. Tegevusse asus Venemaa Ajutine Valitsus. Keiser (Nikolai II) oli sunnitud tagasi astuma. Lootustandvaks sai ka 14. septembril 1917 Venemaa kuulutamine vabariigiks.

Eesti esimeste silmapaistvate poliitikute (J. Tõnisson, J. Vilms, J. Poska, J. Raamot jt.) taotlusel otsustas Venemaa Ajutine Valitsus:

- 1) ühendada eestlastele eraldatud paiknemisalad ühtseks/terviklikuks Eestimaa kubermanguks;
- 2) saata laiali nii Eestimaa kui ka Liivimaa kubermangu mõisnike Maapäevad;
- 3) rahvusliku omavalitsuse juhtivorganina moodustada Eestimaa Ajutine Maanõukogu ehk Maapäev;
- 4) anda luba Eesti rahvusväeosade moodustamiseks.

Juulis 1917 alustas tegevust Eestimaa Ajutine Maanõukogu ehk Maapäev, selle järgselt aprillis 1919 Asutav Kogu ja detsembris 1920 Riigikogu.

Täitevõimu organina tegutses 24. veebruarist 1918 kuni maini 1919 Vabariigi Ajutine Valitsus, siit edasi juba Vabariigi Valitsus. Viimase moodustas Otto Strandman, põllutööministriks Theodor Pool.

Järgnevalt püüame valikuliselt loetleda otsuseid, mida need valitsemise organid andsid Eesti põllumajanduspoliitikas aastatel 1918...1940.

Käsitletava aja agrarpoliitika mõiste Eesti põllumajanduse entsüklopeedia (1938) järgi tähendab “riigi ja omavalitsuse tegevust, mis on suunatud põllumajanduse korraldamiseks ja arendamiseks ning maarahva majandusliku olukorra kindlustamiseks”.

19. veebruaril 1918 võttis Eesti Maapäeva vanemate nõukogu vastu iseseisvuse proklamatsiooni – “Manifest kõigile Eestimaa rahvastele”. See loeti rahvale ette Pärnus 23. veebruari õhtul ning Tallinnas ja Viljandis 24. veebruaril. Päästekomitee päevakäsuga (nr. 5) moodustati Ajutine Valitsus, ministrite nõukogu esimees ja siseminister Konstantin Päts (RT 1918, nr. 1).

24. veebruaril 1918 teeb Eesti Maapäeva Vanemate Nõukogu “Manifestis kõigile Eestimaa rahvastele” samas moodustatud Ajutisele Valitsusele ülesandeks viivitamata välja töötada seaduseelnõu maaküsimuse lahendamiseks laialdastel demokraatlikel alustel (RT 1918, nr. 1). Samal ajal saabuvad mandrile Saksa sõjaväeüksused, terroriga alustanud enamlased põgenevad. Saksa okupatsiooni ajal, kuni sama aasta novembrini tegutsesid esimene Ajutine Valitsus ja Maapäev illegaalselt, laiali saadetuna.

¹ Ettekande 25. nov. 1998. a. Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi ettekandekoosolekul.

27. novembril 1918 tunnistab Maapäev kõik kroonu- ja põllupanga mõisad Eesti Vabariigi omanduseks (RT 1918, nr. 3).

17. detsembril 1918 Ajutise Valitsuse määrusega (RT 1918, nr. 10) võetakse ca 400 peaja karjamõisat korratuse ja laostumisohtu tõttu põllutöoministeeriumi hoolekande/kontrolli alla. Keelati mõisavarade müümine ja laiali tassimine.

17. veebruari 1919 seadusega (RT 1919, nr. 11) tunnistab Ajutine Valitsus rüütelkonna mõisad Eesti Vabariigi omanduseks. See oli eraomandi riigistamise (natsionaliseerimise) akt, mis hiljem (tasuta ülevõtmisel) rahvusvahelisel tasemel leidis taunimist.

10. oktoobril 1919 võtab Asutav Kogu vastu Maaseaduse (RT 1919, nr. 79/80). Selle seaduse eelnõu seaduseks vormistamine kulges järgmiselt.

Varemaegselt nägi K. Päts (1907) maareformi kodumaa autonoomses demokraatlikus seadusandlikus kogus. Maatagavara fondi moodustamist nägi ta kroonu- ja riigimõisate, kirikute, kloostrite ja linnade maade võõrandamises tasu eest. Hiljem (1919) selgub Pätsi soov näha Eesti põllumajanduses ikkagi suurmajandeid. J. Tõnisson (1911) oma maamajanduse arengu programmis näeb väikepõllumajandust Eesti elu uuendamise alusena.

23. aprillil 1919 Asutava Kogu koosolekul moodustatakse Th. Pooli ettepanekul 20-liikmeline komisjon maaseaduse eelnõu väljatöötamiseks, mille algvariandi oli ta ise koostanud. (Prof. Ülo Olli poolt leitud Piistaoja muuseumi fondist.)

25. juulil 1919 esitati maaseaduse eelnõu Asutavale Kogule. Korduvatel lugemistel olid parteirühmitustel erinevad arvamused. Mõned neist.

Saksa rühmituse ettepanekut anda soodsa tasu eest kolmandik rüütlimõisate maast asundustalude moodustamiseks ei võetud üldse arutusele. Enamlased ei pidanud mõisamaade jaotamist otstarbekaks, nad tahtsid ühismajandite moodustamist. Ka Maaliit (K. Päts) ei pooldanud mõisate jagamist, vaid tahtis näha mõisaid suure turutoodanguga era- või riigimajanditena. Sotsiaaldemokraadid ja tööerakond (Th. Pool, O. Strandman) olid mõisnike maa võõrandamise poolt. Sotsialistid olid võõrandatavate mõisate maa ja inventari eest tasu maksmise vastu.

Mõned arvamused Asutava Kogu liikmetelt. J. Uluots: kas me hävitame nüüd feodalismi, minul on küll arvamine, et meie seda mitte ei hävita, vaid uuesti sisse seame selle seadusega. V. Ernits: maareform võtab bolševikelt jalad alt. A. Ast: ideaalne on suurmajapidamine, kuna aga selle rakendamiseks ühiskond ei ole vastaval tasemel, tuleb esialgu väiketalusid luua. J. Raamot: väiketootmine on põllumajanduses produktiivsem kui suurtootmine. N. Talts: kirikumaade tasuta võõrandamine põhjustaks kõige rohkem vastaseid. J. Seljamaa: tasuta ei võiks mõisnikelt maad ja vara ära võtta, kuna võidakse sattuda lääneriikide blokaadi alla.

Maaseaduse võtab Asutav Kogu vastu 10. oktoobril 1919. a. (RT 1919, nr. 79/80) 63 poolt- ja 9 vastuhäälega üks hääletaja jäi erapooletuks. Samal ajal olid ruumist lahkunud Eesti Rahvaerakonna ja Kristliku Rahvaerakonna saadikud. Esialgse otsuse kohaselt anti maa asunikele tähtajaliselt (6 a.) rendile. Põliseks kasutamiseks andmine või ostmine võis toimuda pärast seda, kui krundile oli ehitatud elamu ja laut. Maa ostuhinna tasumise ajaks nähti ette kuni 55 aastat.

1925. aastal lahendatakse lõplikult asundustalude õiguslikud alused "Riigimaade põliseks tarvitamiseks ja omanduseks andmise seadusega" (RT 1925, nr. 109/110).

Ostmise puhul tuli maa ostuvõlg tasuda 60 aasta kestel, kusjuures esimesed 6 aastat olid maksuvabad. Algas lepingute sõlmimine. Aastaks 1940 jõudsid lepingusõlmijad tasuda ainult kuni 1/5 ostuhinnast.

Maareformi teostamisel oli olulise tähtsusega riigimõisate moodustamine. 1938. aastal oli neid 57. Neist põllutöoministeeriumi halduses 20 (renditud 8), haridusministeeriumil 35 (renditud 20) ja kaitseministeeriumil 2. Peale nende oli suurmaavaldusi ülikoolil, linnade ja maakondade omavalitsustel.

Maareformiga ei suudetud rahuldada kõiki maasoovijaid. Kõlblik põllumajandusmaa oli välja jaotatud. Tuli siirduda ääremaadele, ka soomaadele. Need pinnad nõudsid eelnevalt melioratsioonitöid, laastamist/juurimist, teedehitamist. Hakkas kujunema uut (eri)tüüpi asundustegevus.

Vabariigi Valitsuse 20. juuli 1921. a. vastava määruse (RT 1921, nr. 65) alusel anti 22. veebruaril 1922 välja põllutöoministeeriumi eeskiri (RT 1922, nr. 22), mille alusel renditakse maad väikemajapidamise asutamiseks ja antakse juurdelõigetena olemasolevatele

väikemajapidajatele. Rendile võis maad anda kuni 50 aastaks, seejuures tasuta kuni 30 aastaks. Sellisel riigi poolt antava maa ja sooduslaenude kasutamisega moodustati kuni 1929. aastani ligemale 2000 eritüüpi asunduskohta (-talud). Selline asundamise võimalus oli aga vähestele jõukohane.

Jätkus asundustalude rajamiseks (uusasunikele) soodsamate tingimuste kehtestamine. Riigikogu võttis vastu sellekohased seadused ja vastavad määrused: Asunduskapitaliseadus (RT 1929, nr. 29), Asundustegevuse korraldamise ajutine määrus ja Asunduskapitali valitsemise määrus (RT 1929, nr. 57) ning 1937. aastal Asundusseadus (RT 1937, nr. 47).

Asunduskapital moodustatakse seoses maareformiga müüdud maa ning rendile antud maa rendi- ja intressirahast, osa ka riigieelarvest. Asunduskapitali seis oli näiteks 1. juulil 1938. aastal 76 miljonit krooni. Tegevusse oli asunud põllutööministeeriumi juures Asunduskomisjon juhtiva ja korraldava asutusena ning Asundusnõukogu nõuandva asutusena. Need reorganiseeriti 1937. aastal ühtseks Asundusametiks (RT 1937, nr. 47).

Kujunes kaks asundamise võimalust:

a) riiklik asundamine – Asundusameti poolt korrastatud ja hoonestatud maakohad (talud) antakse maasaajale esialgu (3 a.) kasutada, hiljem müüakse see temale pikaajalise (kuni 60 a.) järelmaksuga;

b) eraviisiline – asundaja soetab ise maa (näit. pärimise teel nn. isa-ematalust) ja rajab sellele oma majapidamise asunduskapitalist saadud pikaajalise sooduslaenu kasutamisega.

Aastatel 1929...1938 moodustati üle 100 uut eritüüpi asundust/keskust. Tuntumatest Pärnumaal Lepalaane ning Harjumaal Pillalalu ja Pikavere-Suursoo.

Maaseaduse ja teiste täiendavate otsuste alusel aastatel 1919...1939 rajati 48 288 asundustalu, suurusega vähemalt üks hektar. Maaomanikeks said või olid saamas mõisate renditalude ning talumaadel asuvad kvoote- ja kuuendikukohapidajad (23 722), ka popsi- ja saunakohapidajad (9 845). Juurdelõikeid said väikemaapidajad (12 217). Maaseaduse ja teiste täiendavate otsuste rakendamisega rajati lisaks iseseisvuse eelsetele ostutaludele (51 640) üle 100 000 omandiõigusega uut maak kohta.

Paljudel taludel oli oma maast üle poole üles harimata/looduslikus seisundis. Nende parema kasutamise soodustamiseks võttis Riigikogu 1925. a. vastu "Veeühingute seaduse" (RT 1925, nr. 195/196) ja samal aastal "Maaparanduslaenu fondi seaduse" (RT 1925, nr. 191/192).

Veeühingud olid Eestis üheks suuremaks ühisorganisatsiooniks. 1939. aastal oli neid 776. Riik oma metsamaaga oli ligemale 500 veeühingu liige. Veeühingud said riiklikku toetust peakraavide kaevamiseks sõltuvalt vesikonna suurusest 50% (100...1000 ha) kuni 90% (üle 10 000 ha). Ehitati uudismaadele juurdepääsuteid ja side-elektivõrke.

Maaparanduslaenu võimaldati kuni 75% kavandavate tööde väärtusest, tasumisega kuni 15 aastat, tasumise algusega kuuendast aastast.

1937. aastal Põllutöökoja kongressil tõstatati küsimus: kas uudismaade harimine olemasolevates taludes või uute talude rajamine uudismaale? Küsimuse sisu oli selles, kas uusi talusid juurde luua või vanad korda seada. Arvatakse, et parem on tagasitõmbumine asunduspoliitikas. Asundustegevuseks ettenähtud kapital tuleks olulises osas kasutada olemasolevate talude looduslike karja- ja heinamaade ülesharimiseks. Öeldakse, et kui oleme suutnud rajatud talud korda seada, siis jätkub jälle jõudu ja raha ülejäänud soode ülesharimiseks uudistaludeks.

Vabariigi valitsuse ülesandel koostas Konjunktuuriinstituut uurimistöö Eesti tootmisreservide rakendamisvõimaluste (kõigi rahvamajandusharude) kohta, milles on mahukas osa peatükil Eesti põllumajanduse tootmisreservid ja nende rakendamisvõimalusi (1937). Uurimistöö põllumajanduse osa on sisult Eestis selle majandusharu senini esimene/viimane trükis avaldatud kvantitatiivne (arvud 32 tabelis) arendamiskava. See on riiklik agrarpoliitika dokument, mis trükis avaldatuna ("Konjunktuur", 1937, nr. 28/29) kannab heakskiitvaid kirjutisi riigivanem K. Pätsilt ja majandusminister K. Selterilt.

Konjunktuuriinstituudi põllumajanduse perspektiivkava kohaselt tuli lähema 30...40 aasta (1965...1975. aastaks) jooksul lisaks olemasolevale 1,1 miljonile hektarile põllu-aiamaale talude looduslikust maast (1,6 mln. ha) üles harida 1,1 miljonit hektarit kultuurrohumaaks ja 200 000 hektarit põlluks. Mida see oleks tähendanud? Taimekasvatuse kogusaagiaasta keskmise suurenemist 1,6 miljonilt tonn-söötühikult 4 miljonile tonn-söötühikule

(2,5-kordseks), parema söötmise ja aretustööga loomakasvatussaaduste tootmise kahekordistumist ning nende toodete ekspordi kolmekordistumist.

Maa parema kasutamise eeldustena oli ulatuslikult teostatud kuivendustöid ning neid jätkati, kehtestatud oli uudismaade harimise preemiade süsteem, uudismaade harimise traktoreid haakeriistadega oli 1940. aastal ligemalt 400.

Olukorra võrdluseks rõhutati Taani eeskujut, kus talupoeg oli 130 aastat enne Eesti iseseisvumist saanud vabaks põllumeheks. Seal hariti 50 aasta jooksul üles 2 miljonit hektarit looduslikke maid inimkäte ja hobuse veojõuga, traktoriteta.

1939. aastaks oli Eestis registreeritud ligikaudu 30 000 uudismaaharijat, rajatud oli 43 039 hektarit kultuurheinamaad ja 12 267 hektarit kultuurkarjamaad, kokku 55 306 hektarit.

Oleme loetlenud Eesti Vabariigi valitsemise organite otsuseid põllumajanduse ümberkorraldamise kohta ning maa viljakama kasutamise kohta ääre-soomaadel ja looduslikel maadel.

Loetleme veel valikuliselt mõned otsused agraripoliitika valdkonnast.

Vabadussõjast osavõtnutele või selles langenute perekondadele maa andmine tasuta kasutamiseks (RT 1918, nr. 9) ning eriti silmapaistnud vabadussõdalastele maa nende omandiks või põliseks kasutamiseks andmine (RT 1925, nr. 199/200). Viimaste hulka kuulus umbes 2000 isikut.

1926. a. võttis Riigikogu vastu "Riikliku maataagavara loomiseks võõrandatud maade eest tasumaksmise seaduse" (RT 1926, nr. 26). Tasuks arvestati ligemalt 17 mln. krooni. Riik võttis enda kanda ka mõisate võlad 64 mln. rubla.

1932. a. moodustatud Põllutöökoda põllumeeste kutseorganisatsioonina oli nende huvide kaitsja, nõuandja ning oma kümnekonna talituse kaudu mitmesuguste tellimuste-tööde täitja soodustasude eest.

1934. a. vastu võetud "Võihinna kindlustamise seadus" (RT 1934, nr. 13) tagas eksport või minimaalhinna. Selleks moodustati Pikalaenu Panga juurde vastav fond, milleks saadi raha riiklikest erikapitalidest (maakapital, asunduskapital jm.) ning riigieelarvest.

Ühistegevuse valdkonnas tervik- ja erialade seadused/määrused, eriti põllumajanduses.

1935. a. anti riigivanema dekreediga välja "Põllumajanduse võlgade ümberlaenutamise ja pikendamise seaduse muutmise seadus" (RT 1935, nr. 207). Selle alusel liideti võlad ja rahalised kohustused ühiseks 2%-liseks võlaks kestusega 60 aastat.

Lõpetati loomakasvatustoodete vaba eksport eksportööride ebaaususe tõttu, milles kannatajaks olid põllumehed. 1936. ja 1937. a. moodustati teise astme ühistegevuse organisatsioonid/asutused "Võieksport", "Lihaeksport" ja "Munaeksport", puhtriiklikuks sai "Teraviljosalv".

Maaomandi kaitseseadused ilmusid 1938. a. (RT 1938, nr. 36) ja 1939. a. (RT 1939, nr. 40). Enne neid oli talude tükeldamine kontrollivaba. Nüüd pidi talude tükeldamisel (pärimise teel) uustalul olema maad vähemalt 10 hektarit, nn. isa-ematalule pidi jääma vähemalt 20 hektarit.

6. oktoobril 1939 peetud Riigipäeva kõnes rääkis Adolf Hitler nõudvas toonis sakslaste ümberasumisest põliskodumaale. Sõlmiti Eesti-Saksa vastav kokkulepe (protokolliga). Lahkunud sakslastelt omandas põllutöoministerium nende majapidamise koos tööstuslike ettevõtetega, nende hulgas 150 talu. Põllutöominister (A. Tupits) lausub 17. märtsil 1940 oma kõnes, et "nüüd jõudis lõpule meie maareform".

1934. a. rahvaloenduse andmetel oli Eestis 16 346 sakslast (1,5% rahvastikust). Kokkuleppel Eesti Vabariigi valitsusega lahkus siit umbes 14 000 sakslast ja hiljem Saksa-Nõukogude Liidu kokkuleppel veel 6000...7000 nn. põgenikku. Muidugi oli nende hulgas "saksastunud" eestlasi.

Eesti Vabariigi valitsusorganite tegevust põllumajanduspoliitika valdkonnas võib kokkuvõttes anda edasi järgmise üldsõnastusega: maareformi kiire teostamine; asunikele soodustingimustel maa müümine või kasutamiseks andmine; pikaajaliste (15...60 a.) madala intressiga (2...4%) mitmeotstarbeliste laenude võimaldamine; asunikele soodustingimustel riigimetsa (puidu) müümisega ehitustegevuse võimaldamine, mille tulemusena ehitati maal enam kui 340 000 hoonet; maaparandustööde, eriti peaveejuhtmete kaevamine riigi kulul või toetusel; uudismaadele premeerimissüsteemi kaasabil kultuurrohumaade rajamine; ääremaadel uut

(eri)tüüpi asundustalude rajamine; ühistegevuslikul/riiklikul alusel loomakasvatustoodete müümise-töötlemise-ekspordi ühistegeliku terviksüsteemi kujundamine; eksporttoetused ja noteeritud hinnad; taludele riigimõisatest soodushinnaga tööloomade ja sordisemne müümine; Põllutöökoja ja selle kaudu vastavate organisatsioonide/asutuste finantseerimine (kuni 95% ulatuses) riigieelarvest; põllu- ja kodumajanduse kutsehariduse korraldamine; põllumajandusliku uurimis-teadustegevuse soodustamine.

Põllumajanduse osa Eesti rahvamajanduses

1. Põllumajandus oli rahvusliku kapitali paigutamise (98%) kohaks, selle kogutoodangu väärtuseks hinnati 1938. a. 200 mln. krooni, tööstuse netotoodang oli 100 mln. krooni.
2. Põllumajandustoodangust turustati 1938. a. 62%, talude sisevajaduseks jäi 38%. Põllumajanduslikust turutoodangust tarbiti siseturul 50% ja 50% eksporditi.
3. Viimaste aastate eksportkaubanduses moodustas põllumajanduse osakaal 42%.
4. Rikkalik oli talude toidulaud. Näiteks 1939. aastal toitus talude (!) toidulauas 639 860 inimest, s.o. 91,8% maaelanikkonnast. Keskmiselt iga täiskasvanud tarbija kasutas 81 kg liha, ligikaudu 500 kg piima ja piimasaadusi, 367 kg kartuleid.

Käesolevas kirjapandut/lausutat alustasin mõttega “Kellel võim, sellele kuulub maa!”. Eesti Vabariigi agraripoliitika alusmüüriks sai võidetud Vabadussõda (28. nov. 1918 – 2. jaan. 1920). See oli sõda, milles vabariigi valitsusorganid, ennekõike vapper sõjavägi, võitles riigi suveräänsuse eest.

Samal ajal olid saagiahnelt meie maad haaramas:

- 1) Eesti enamlased Punaarmee abi ja Lenini toetusega, et viia Eesti Nõukogude Venemaa koosseisu;
- 2) Venemaa valgekaartlased – Loodearmee –, kes olid valmis pärast võitu enamlaste üle viima Eesti Vene Vabariigi koosseisu (vist autonoomse riigina);
- 3) Saksa landesveerlased, kes “asusid teele” vallutatud Lätist Eesti suunas, et nendest kahest riigist moodustada Balti hertsogiriik. Aga nad kaotasid Eesti sõjaväele 22.–23. juunil 1919 Võnnu lahingus. Maksime kallist hinda – langenuid 251 ja haavatuid 1041. Kogu Vabadussõjas oli langenuid 5000 ja haavatuid 12 000.

* * *

Eesti saavutas riikliku iseseisvuse (1918), mis säilis pärast võidukat Vabadussõda kakskümmend aastat (...1940). Iseseisvust kaitsta kommunistlike ja fašistlike vastuolulisi ideid kandvate riikide võimuhaarava (sõjalise) tegevuse tingimustes ei õnnestunud.

Saavutatud riiklik iseseisvus vajab poliitiliselt rahvusvahelist tunnustamist (*de facto; de jure*). Hädaohu korral väikeriigile on loomulik temale sõbralike riikide välisabi.

Meenutame järgnevalt mitmest allikast katkendlikult mõne suurriigi ja nende juhtivpoliitikute suhtumist Eesti Vabariigi tunnustamisse ja iseseisvuse vägivaldselt kaotamisse.

I Vene Riigiduma liige A. Lubi meenutab 1906. a. suvel Terijõelt (Soomes) tulles J. Tõnissoni jutuajamist prof. P. Miljukoviga. Tõnisson küsis: “Kui meie, s.o. vabameelsed (kadetid), Venemaal võimu enda kätte saame, mis arvate teie, kuidas kujuneb siis vähemusrahvuste sisemine elu... kas eestlased näiteks saavad autonoomia?” Prof. P. Miljukov vastas: “Autonoomia! Teie, umbes miljoniline rahvas, milleks on vaja teile autonoomiat! Teie rahva arv ja geograafiline asend nõuavad meilt, et teie vene rahvaga ühte sulate, sest meil on tarvis tugevat Venemaad, eriti piiriäärsed alad peavad meile kindlustatud olema. Meie peaksime tööd tegema Venemaa ühinemiseks ja tugevnemiseks, mitte aga killustamiseks. Teie mõtet mina ei poolda.”

Eesti Vabariigi tunnustamist USA poolt takistas 1922. aasta juulis näiteks tema Tokios oleva saadiku Charles B. Warreni arvamus. Selle arvamuse annab edasi Soome saadik Tokios Gustav John Ramstedt kirjas oma heale tuttavale Eesti saadikule Londonis Oskar Kallasele (3. aprill 1922). Warreni arvamus oli, et seesuguseid päkapikuriigikesi ei või tunnustada, ei ajutiseltki, Venemaa tõuseb jälle ja Venemaal on oma Läänemere sadamaid tarvis. Warren rõhutas, et Venemaad ei tohi jagada ega tükeldada. G. J. Ramstedt tuletanud talle meelde, et eestlased, lätlased ja leedulased on kõik eri rahvused ja neil on õigus enesemääramisele, nagu Wilson (USA president) oli 1918. aastal lubanud. Vastuseks arvas Warren, et natsionalismi

ajad on möödas. Ja pealegi, “kui igaüks Venest oma keele peale põhjendades lahkub, kes siis Venemaa võlad maksab”?

Pariisi rahukonverents, mille kutsusid kokku Esimese maailmasõja võitnud Antanti (liitlas-) riigid, toimus 18. jaanuarist 1919 kuni 21. jaanuarini 1920. Esimese maailmasõja lahingutegevus algas 28. juulil 1914 ja lõppes Pariisi rahukonverentsi tulemusena 28. juunil 1919 Versailles's (Pariisi edelaküljel) rahuleppega liitlasriikide ja sõja kaotanud Saksamaa vahel. Pariisi rahukonverentsil esindasid Eesti Vabariigi valitsust Jaan Tõnisson ja Jaan Poska. Nende ülesanne oli memorandumi koostamine ja esitamine liitlasriikidele Eesti Vabariigi *de jure* tunnustamise saamiseks.

Inglismaa ettepanek oli anda Eestile kas piiratud iseseisvus või laialdane autonoomia. Vene valged panid sellele visalt vastu, saades seejuures toetust Prantsusmaa valitsuselt. Midagi ei otsustatud. Eestile rahulepingu sõlmimist Nõukogude Venemaaga ei soovitatud. Eesti arvestati Vene valgete sõjaväeüksuste paigutamise kohaks pealetungiva Punaarmee eest. Eesti esindajad lahkusid konverentsilt. Eestil tuli sõja ja rahu küsimuses toimida iseseisvalt, hoolimata liitlasriikide seiskohtadest. Nii võeti vastu Venemaa ettepanek rahulepingu sõlmimise alustamiseks.

Pärast Esimest maailmasõda võis loota vähemalt paljukannatanud Euroopas pikemaagele rahule. Rahu tagamiseks loodi (1919) rahvusvaheline organisatsioon Rahvasteliit. Rahvasteliidu põhikirja järgi kohustusid liikmesriigid austama kaasliikmete maa-alalist puutumatust ja riiklikku iseseisvust, kallaletungi korral aga abistama neid kas otseselt või sanktsioonide tarvituselevõtmisega kallaletungija vastu. Rahvasteliidu liige oli Eesti Vabariik alates 15. juunist 1920. Ähvardava ohu tunnuseks lahkusid Rahvasteliidust Jaapan ja Saksamaa 1935. ja Itaalia 1937. aastal. Rahvasteliidu eelviimasel istungil 14. detsembril 1939. aastal heideti sellest organisatsioonist välja Nõukogude Liit Soomele sõjalise kallaletungi põhjusel, viimane, Rahvasteliidu ametlik likvideerimise istung oli 8. aprillil 1946. Teise maailmasõja ajal ei avaldunud Rahvasteliidu tegevus.

1939. aasta maist augustini toimusid Moskvas salajase sisuga Inglismaa ja Prantsusmaa ning Nõukogude Liidu läbirääkimised kolmiklepe sõlmimiseks. Läbirääkimistel oli Nõukogude Liidu tingimuseks oma võimupiirkonda haarata Eesti, Soome ja Läti õigusega garanteerida nende riikide iseseisvust võimaliku agressiooni (Saksamaa) vastu ka siis, kui need riigid ise säärast garantiid ei soovi. Inglismaa ja Prantsusmaa nõustuv reageering Nõukogude Liidu nõudmisele oli ootamatu.

7. juunil 1939 kirjutas Winston Churchill (1874...1965), Suurbritannia peaminister aastatel 1940...1945, ajalehes “The New-York Herald”, et Nõukogude Liidu nõue võtta kolmiklepingusse Soome ja Balti riikide julgeoleku garanteerimise õigus, on kõigiti põhjendatud. Samal seisukohal oli Churchill ka kuu aega hiljem (8. juuli 1939, “Daily Telegraph”).

1. juulil andsid Inglise ja Prantsuse suursaadikud Moskvas Molotovile üle lepingu projekti, milles nad olid valmis kolmiklepingus garanteerima Balti riike ka nendelt nõusolekut küsimata, seda ka kaudse agressiooni vastu.

10. juulil Prantsusmaa saadikutekojas peetud kõnes nimetas peaminister Edouard Daladier saavutatud kolmiklepet õnnelikult sadamasse jõudmiseks (s.o. nõustumine Balti riikide ja Soome kavandatud saatusega).

Kolmiklepe parafeeriti koos salaprotokolliga, asjaosaliste initsiaalidega, millele pidi järgnema allakirjutamine asjaosaliste riikide prominentsemate isikute poolt. See oli lepingu poliitiline osa.

Nõukogude Liidu poolt esitati aga 14. augustil täiendav nõue lepingu sõjalise osa sõlmimiseks. Molotov taotles Punaarmeele vaba voli tarviduse korral marssida läbi Poola. Poola välisministri kolonel Joseph Becki vastus prantslaste-inglaste sellekohasele järelepärimisele oli rangelt eitav. Sellest tulenevalt ei olnud Inglismaa ja Prantsusmaa nõus Nõukogude Liiduga sõjalist kokkulepet sõlmima. Nii jäi kogu kolmiklepe sõlmimata. Oli 21. august 1939.

7. märtsil 1942 kirjutas Inglise peaminister W. Churchill USA presidendile F. D. Rooseveltile kirja, milles palus vabu käsi kirjutamiseks alla sellisele kokkuleppele Nõukogude Liiduga, nagu soovib Stalin. Stalin aga soovis, et Inglismaa tunnustaks Nõukogude Liidu läänepiiri *de jure* sellisena, nagu see oli 1941. aasta suvel.

2. mail 1942 sõlmitud Inglismaa – Nõukogude Liidu koostöö ja vastastikuse abistamise leping tähendas Inglismaa valitsuse poolt Balti riikide iseseisvuse reetmist, kuigi Balti

küsimust selles ei mainitud. Kuid varsti pärast seda anti Londonis Balti riikide saadikutele teada, et nad kustutatakse akrediteeritud diplomaatide nimekirjast.

Poliitilise vaistu piiratust näitas USA presidendi Franklin Delano Roosevelti (1882...1945) küüniline “kompromissformuleering”, mille kohaselt eestlastel, lätlastel ja leedulastel, kes pole nõus oma riigi liitmisega Nõukogude Liitu, lubada koos varaga maalt lahkuda.

Nõukogude Liidu, Ameerika Ühendriikide ja Suurbritannia juhtide Teherani konverentsil (28. nov. 1943) teatas Stalin kategooriliselt, et Balti riigid olid 1940 väljendanud oma tahet, hääletades Nõukogude Liitu astumise poolt ning järelikult ei kuuluvat nende riikide probleem enam diskuteerimisele. Seda ka ei toiminud.

* * *

Nii sageli on maailma sõjalis-poliitilisel rindel olnud suurriigid väikeste rahvaste hävitamise produktid või väikeste rahvaste järeleandmise produktid. Läbi aegade kehtib see Venemaa, otse katastroofiliselt Nõukogude Liidu kohta.

Austame 65 aastat rahvusvahelise tähtsusega poliitikat teeninud Winston Churchilli tõekspidamist, mille ta kirjutanud oma märkmikus: “Kogu maailma ajalugu koondub järgmises teesis otsekui fookusse: kui rahvad on tugevad, ei ole nad alati õiglased, kui nad aga tahavad õiglased olla, ei ole nad sageli enam tugevad.”